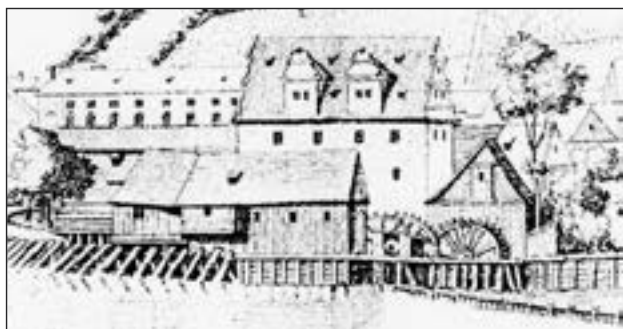

JOSEF KLEMPERA

Vodní mlýny v Čechách VI.

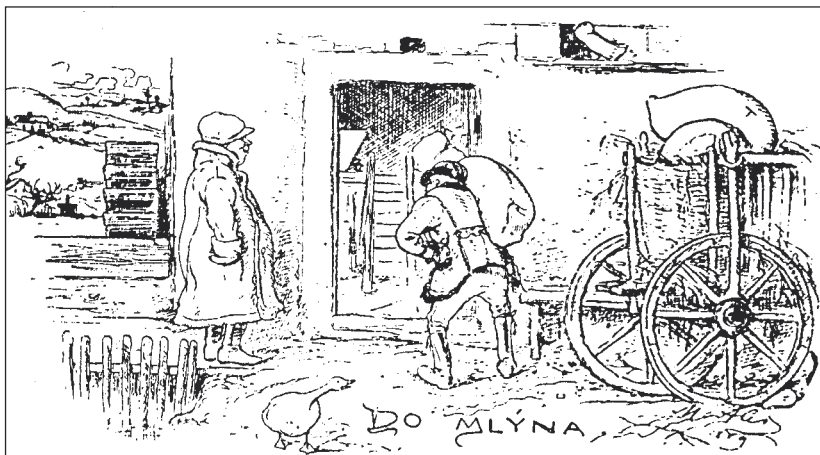

KRÁLOVÉHRADECKO, PARDUBICKO,
JAROMĚŘSKO, CHLUMECKO,
NOVOBYDŽOVSKO, HOŘICKO,
LITOMYŠLSKO, ČESKOTŘEBOVSKO,
VYSOKOMÝTSKO, NÁCHODSKO,
DOBRUŠSKO, LOMNICKO, NOVOPACKO

NAKLADATELSTVÍ LIBRI
PRAHA 2003

Obsah

Slovo úvodem	7
Poděkování	8
O mlýnech a mlynářích	9
Mlýnský řád z roku 1814	9
Z mlynářské poezie	15
Statečný mlynář	16
O autorovi <i>Kroniky mlýnů na Zlatém potoce a jeho přítocích</i> ..	17
Ze starých zvyklostí mlynářských	19
Co víme o mlýnu z <i>Lucerny</i>	20
Vodní mlýny v Čechách VI. (mlýny, jejich vznik, historie, majitelé, mlynáři)	23
Královéhradecko	23
Pardubicko	40
Jaroměřsko	65
Chlumecko	73
Novobydžovsko	93
Hořicko	103
Litomyšlsko	116
Českotřebovsko	125
Vysokomýtsko	131
Náchodsko	142
Dobrušsko	167
Lomnicko	188
Novopacko	223
Seznam mlýnů podle oblastí	243
Prameny a literatura	248
Doplňěk k Vodním mlýnům V. – Pelhřimovsko	249

Mikoláš Aleš: Do mlýna

SLOVO ÚVODEM

Mlynáři byli zvláštní lidé. Žili často po dlouhou dobu izolovaně ve svých mlýnech, zcela na samotě, a proto museli být ve všem soběstační. Museli si vědět rady s chodem mlýna, s jeho opravou, a též v době nebezpečí dokázat ubránit sebe, rodinu i celý malý mlýnský kolektiv, a to nejen silou, ale i vtipem a moudrostí. Však také dědili zkušenost předků, získávali z moudrosti předávané v mlynářském rodě z generace na generaci jako vzácné koření.

Mlynáři bývali lidé rozvážní, o nichž doslova a do písmene platí zlaté české pořekadlo: Dvakrát měř, jednou řež. Nic také ve své práci neošidili, neboť dobře věděli, že by se jim sebemenší prohřešek vrátil v okamžiku, kdy to člověk nejméně potřebuje.

Mlynáři často bývali písmáky. Události ve mlýně a ve vlastním životě zapisovali poctivě a trpělivě do kroniky, když se tma rozestřela nad krajinou a nad mlýnem. To pečlivě zavírali okenice a ještě je zevnitř přikryli neprůhlednou houní. Až když byl všade klid, přinesli kroniku, na stole ji rozevřeli a zapisovali, co zajímavého se ten den na mlýně či v jejich rodě přihodilo.

Jednou jsem se mlynáře Kaliny z Prostředního mlýna zeptal, kde má kroniku.

„Kroniku?“ opáčil tiše. „Kroniku, do které zapisovali již moji předkové?“ Odmlčel se, upřel na mne zkoumavě oči a teprve po chvíli, když se ujistil, že mě zná natolik, aby mi mohl důvěřovat, odpověděl: „Je uložena tak, aby ušla zrakům slídilů, lidí chtivých i zlých.“

„Kde tedy...?“ mámil jsem znovu. Mlynář zakýval šedivou hlavou.

„Takových míst není ve mlýně mnoho,“ neprozradil. A po chvíli zdvihl se ze židle a přešel zamyšleně místností sem a tam. Pak se ke mně obrátil a řekl přísně až tvrdě: „To se nikdy neprozrazuje. Kronika je uložena tak, aby ji nikdo nenašel.“ Poté polkl a dodal s hrdostí: „Kronika mlynářského rodu má cenu života. Proto i kdyby mne napínali na skřipec...“ Pokýval hlavou a pravou ruku sevřel v pěst. „Kronika rodu, to je mlýn, to je čest a hrdost rodu!“

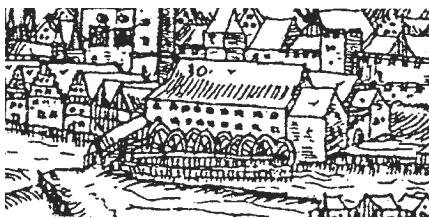
Takoví tedy byli mlynáři. Poznal jsem jich mnoho na svých cestách za historií mlýnů. Byli to moudří, chytří lidé, mnohdy až mudrlanti. Chlapi tvrdí, kteří však dokázali rukou ztvrdlou od práce i měkce pohladit a o to poslední se poctivě rozdělit.

J. K.

PODĚKOVÁNÍ

Autor děkuje za pomoc při zpracování rukopisu A. Novákové, Česká Skalice, Oldřichu Pakostovi, Litomyšl, Františku Melicharovi, Želiv, Květě Babkové, Náchod, Jaroslavu Vintrovi, Police nad Metují, Zdeně Švecové a Josefu Sýkorovi, Lubná u Poličky, Jiřímu Kohlovi, Police nad Metují, Jiřině Valáškové, Doubravice, Janu Šandovi, Předměřice, Jiřímu Machovi, Dobruška, Miloši Valentovi, Chlumeck nad Cidlinou, Oldřichu Šafářovi, Náchod, Antonínu Machkovi, Dolní Javoří, Jaroslavu Malému, Malý Vřeštov, Vítu Češkovi, Polička, Janě Collerové, Jičín, Miladě Machové, Bystré, Zdeňku Hatašovi, Lučice, Václavu Zachovi a Věře Vidrmové, Staré Čívce, Milanu Kopeckému, Varnsdorf, a dalším.

O mlýnech a mlynářích

MLÝNSKÝ ŘÁD Z ROKU 1814

Otiskujeme zde doslovné znění historicky neobyčejně zajímavého mlýnského řádu, vydaného roku 1814 za vlády císaře Františka I. Řád byl tištěn jako archová vyhláška s textem na jedné polovině strany německým a na druhé českým. Exemplář vyhlášky se nalézá v pražském archivu. Český text uvádíme přesně dle originálu s pravopisem tehdejší úřední češtiny (původně byl psán švabachem).

My, František První, z Boží milosti Císař Rakouský; Král Uherský, Český, Halický a Ludomírský; Arcykníže Rakouské.

Pro uvarování mnohých rozepří mezi mlynáři a mlečemi jest patrného určení zapotřebí, co mlynářové mlečům konati mají, a co jim naproti tomu za jejich práci náleží.

Přítom také káže potřeba, lid před všelikým podskokem těch obchodníků v bezpečnost uvésti, a přísným potrestáním každého zanedbání a podvodu takového neřádu průchod zameziti.

K dosáhnutí toho blaženého cíle předpisujem tedy v přítomném všeobecném mlejském řádu, jemuž také ku konci řád k mlení profiantního obilí připojen jest, což následuje:

Předně. Žádné stavení mlejna, žádné jinačení vodotoku, v pádu aneb výpadu, jezu, stavidla (šlajсны), žádné vejšení aneb nížení cejchu neboliž normálního znamení, hlavního práhu, žlabu, aneb tarasování břehů, na tentýž způsob také žádné přetvoření obilního mlejna v nějaký jiný stroj nemá se bez vrchnostenského povolení, a bez předběžného vyslechnutí oných, jimž na tom záleží, aneb jichž škody se to tejká, předsevzítí.

Za druhé. Jeden každý má to právo, o vystavení nového mlejna pořádnou cestou se ucházeti; politický úřad ale má žádané povolení jen v tom pádu udělití, když se tím prospěch lepšího posloužení lidu dosáhne, a když se to tak státi může, aby potoku aneb řece příležící sousedé

žádné škodě vystaveni nebyli, jejich posavadnímu užívání vody žádná překážka se nečinila a již před rukami jsoucím vodním strojům na jejich oučinnivosti a síle žádná ujma se neděla.

Za třetí. Nucení k mlejnu, totiž povinnost, své obilí v tom aneb oným mlejnu mlíti dáti, nenalézá žádného místa, nýbrž každému jest svobodno, oného mlejna užívati, v němž on nejlépe poslouženu býti se domnívá; tím ona povinnost neboliž závazek na žádný způsob se nevyzdvihuje, že to, kteří mlejny s tou služebností přijali, obilí buď zdarma, aneb ze skrovné náhrady mlíti, dotčenou služebnost ještě pořád vykonávati musejí.

Za čtvrté. Všude mají podstatní dílové mlejnu, totiž: kola, lopatky, palce, pastorky neboliž trýby, kameni etc., všechno mlynářské nádobí, totiž: pytlíky, pytle, řešeta, škopky, kadečky a t. d. v dobrém stavu před rukami býti. V mlejních musí vesměs náležitá čistota panovati, a mají se půda, stěny, dveře a okna v tak dobrém stavu držeti, aby nic, ani od obilí ani od mouky, v strátu nepřišlo.

Za páté. Pouštění vody na kola rychlost a ostření neboliž křesání kamenů, přiblížení běhouna k spodnímu kamenu, šířkost pytlíka, a natažení odrážky jak pro pytlování, tak v čistění, má se tak zříditi, jak povaha obilí a mouky, ana z něho mlena býti má, dle stupňů své rozličné jakosti toho žádá.

Za šesté. Na obilném mlejně nesmí se bez obzvláštního vrchnostenského povolení nic jiného, než rozliční druhové mouky, mlíti, jakož i obilí šrotovati, nikoli ale nějaké jiné věci roztíratí.

Za sedmé. Žádný nemá za mlynářského chasníka přijat býti, leč který se tomu řemeslu pořádně vyučil, tím méně pak řízení mlejna na své starosti míti.

Za osmé. Každý mleč může své vlastní obilí sám semlítí, a od mlynáře takové připravení a zostření kamenů žádati, jakého druh mouky potřebuje, který obdržeti míní. Mlynář jest přítom také bez pobídky mlečů povinen, kameny alespoň po každém znamenitějším mlení, aneb po semletí třicáté dolnorakouské míry zostřiti, vnově zostřené kameny nasypáním jedné míry otrub naléžitě vyčistiti, a tím prázdné místo kleští naplniti.

Za deváté. Každému mleči jest nezamezeno, při mletí svého obilí, třebasby ho sám mlynář obstarával, přítomen zůstati.

Za desáté. Mlečové mají se v tom pořádku, jak do mlejna přicházejí, nechť oni málo anebo mnoho obilí mají, odbejvati, na čež pořádné zaznamenání k nahlédnutí mlečů uvedeno býti má. Každému musí se jeho s sebou přivezené obilí, pokudž šest měř vynáší, zvlášt mlíti, a nesmí se s obilím jiných mlečů proti jejich vůli smíchati.

Za jedenácté. Ti, kteří sami melou, mohou své obilí dle libosti pomíchané do mlejna přivésti. Nicméně nestojí jim mlynář ani za váhu,

Morávkův mlýn v Opatovicích nad Labem

Opatovice nad Labem najdeme jižně od Hradce Králové. Jsou známé především z minulosti Opatovickým kanálem a Opatovickým klášteřem z 11.–15. století. Založil jej král Vratislav I. na památku své korunovace a povýšil pak *cellu* (klášteřík) na ostrově řeky Labe na samostatné opatství.

Původní opatovický mlýn vznikl jako mlýn klášterní již za Viléma z Pernštejna v roce 1513 v souvislosti se stavbou Opatovického kanálu. Zdejší klášter, konvent a chrám se nacházely mezi mlýnským náhonem a Požeračkou, strouhou z klášterních dob, jež tvořila na západě klášteřa dosti hluboký příkop.

Když roku 1656 pobýval v Opatovicích český historik, katolický kněz a člen jezuitského řádu Bohuslav Balbín a objevoval zbytky někdejšího klášteřa, vypravoval mu tehdejší mlynář, co slyšel od svých předků sídlících na klášterním mlýně:

„Velikou prací a nákladem mohlo by se Labe jinou cestou uhnouti, ale po mém mlýně bylo by veta (...) Před osmdesáti a několika lety – tedy okolo roku 1570 – mlýny nenadále o půl noci se zastavily. Mlynář s chasou nemálo udivenou vyšli ze mlýnice a tu spatřili, že celý tok labský hrne se do hrozně propadliny a žádné vody ku hnání kol není. Po půl hodině, když celá ta propast vodou se naplnila, Labe opět, jdouc svou cestou, počalo zase hnáti kola.“

Kdy klášterní mlýn zanikl, není známo, mohlo to být spolu se zánikem klášteřa v Opatovicích, ale také až později. Nový opatovický vodní mlýn, zvaný Morávkův, byl každopádně postaven roku 1804, pravděpodobně na stejném místě, kde stával klášter. Vypráví se, že v těch místech bývala dokonce prelatura, tedy opatův úřední byt. Z klášterního zdiva byl prý zbudován nedaleký libčanský zámek.

Kolem Morávkova mlýna, zvláště na jeho zahradě, byly k vidění zbytky klášterních zdí. Roku 1740 nebo 1741 byly odkryty dvě klenuté kobky, horní a dolní. V horní nalezeny lopaty, rýče, vochle (nástroj k pročešávání lnu) a zbraně, v dolní cínová rakev. Za mlýnem ve strouze bylo roku 1774 při značném poklesu vody objeveno klenutí „od severovýchodní strany k jihu zahýbající, asi 16 m dlouhé a ve mlýně samotném“. Morávkův mlýn v Opatovicích tedy „nepochybně postaven na místě bývalého mlýna klášterského“.

V Morávkově mlýně opatrovali velký gotický klíč s krásným ornamentem, jenž potom mlynář daroval pardubickému muzeu.

V druhé polovině 19. století hospodařil na opatovickém mlýně František Morávek. Zemřel zde roku 1918.

Smiřický mlýn

Smiřice najdeme severně od Hradce Králové, asi na půl cesty směrem k Jaroměři, u řeky Labe. S historií tohoto města je nerozlučně spojen rod Gallasů. Gallasové totiž získali smiřické panství v roce 1634 po zavraždění Albrechta z Valdštejna (25. února 1634) v Chebu, jež zosnoval Jan Matyáš Gallas.

Když byla v roce 1659 provedena vizitace smiřického panství, vyplynulo z ní, že sem tehdy patřily: městys Smiřice se zámekem, 53 vesnic, 14 dvorů, 8 mlýnů, 60 rybníků a další příslušenství. Ke Smiřicím patřil i vodní mlýn v samotném městě. O tom svědčí i pomístní jméno rolí „Pode mlejnem“. Kde však přesně stával, to bychom dnes už mohli zjistit jen ve staré katastrální mapě.

Smiřický mlýn; stav v roce 1886

Zmínky o mlýnu nacházíme již v 15. století. Urbář z roku 1655 se o mlýnu zmiňuje následovně: Vavřinec Vachek platil z mlejnice úroku svatojánského (mohl to být úrok svatojiřský) 12 grošů a svatohavelského také 12 grošů. Podle této platby se jednalo spíše o mlýnek, pravděpodobně o jednom složení na takzvané „selské mletí“. Dá se předpokládat, že mlýn nebyl svobodný, nýbrž vrchnostenský.

Mlýn ve Smiřicích svým výkonem pravděpodobně nemohl uživit mlynáře Vachka, ten proto hospodařil ještě na pozemcích. Urbář uvádí, že platil z 21 prutů rolí (prut se v Čechách obvykle rovnal 4,73 m):

<i>„(...) úroku svatojiřského</i>	<i>3 kopy 39 grošů</i>
<i>úroku svatojánského</i>	<i>2 kopy 59 grošů</i>
<i>úroku svatohavelského</i>	<i>3 kopy 39 grošů a ještě</i>
<i>ročně</i>	<i>2 slepice, 2 husy a 2 kapouny (...)“</i>

Mlynář Vavřinec Vachek byl druhým největším hospodářem v celém panství (prvním byl Daniel Oustecký, který spravoval 28 prutů rolí).

V seznamu sousedů se objevuje roku 1713 jméno Matěj Zolman, mlynář. Takže v té době přešel mlýn do jiných rukou, i když ještě roku 1719 se objevuje mlynář Vavřinec Vachek – asi syn nebo vnuk Vachka uváděného roku 1655.

Od poloviny 19. století došlo k rozvoji mlýna. V roce 1858 se jeho majitelem stal V. Batista, který mlýn rozšířil a zřídil v něm dočasně i přádelnu. V roce 1876 mlýn vyhořel, ale přesto jej koupil továrník Klein a v roce 1878 jej obnovil a přestavěl. V letech 1882 a 1891 byly na mlýně místo vodních kol instalovány turbíny, později se využívalo i parního pohonu. Tehdy došlo ke zvýšení výroby až na semletí 6 vagonů obilí za týden. Mlýn zaměstnával dvanáct dělníků a dva úředníky.

Další vzestup mlýna začal v roce 1920, kdy mlýn získal V. Bruna. Tehdy se výroba velmi zvýšila a mlýn zaměstnával 70 dělníků a 12 úředníků.

V roce 1930 se z mlýnského podniku stala akciová společnost.